

SIYASİ DİSKURS VƏ METONİMİYALAR

F.A.ŞİRİYEV

Bakı Dövlət Universiteti

Məqalədə adi nitqlə qeyri-standart nitq arasındakı fərqdən, siyasi diskursda metaforalar kimi, tərkibini metonimiyalar təşkil edən troplardan, sesemlərlə semlərin bir-birini əvəz etməsindən və s. bəhs olunur.

Müəllif əsasən ulu öndərimiz, ümummilli lider Heydər Əliyevin çıxışlarına istinad etmişdir.

Hələ anktik dövrdə yunan müdrikləri belə qənaətə gəlmişdilər ki, nitq yaxşı qurulsa, onun təsir gücü də yüksək olar. Təsirli nitq adi nitqdən seçilən qeyri-standart nitqdır və bu məsələlər ritorikada öyrənilir. Adi nitqlə troplardan yetərincə istifadə olunmuş təsirli nitqin fərqi nədədir? Troplardan geniş istifadə edilməklə qurulan nitq emosional çalarlarla zənginləşdirilir və nəticədə də dinləyicilərdə mürəkkəb assosiasiya kompleksi yaradır. Siyasi diskursda metaforalar kimi, metonimiyalar da tropun bir növü olmaqla xüsusi çəkiyə malikdir. Metonimiya ad köçürülməsi deməkdir. Məs: «*Mən dünən də Ermənistan rəhbərləri ilə danışıqlar aparmışam. Məcbur olmuşuq, Dağlıq Qarabağın rəhbərliyi ilə bəzi adamlar danışıqlar aparıblar. Moskva ilə danışıqlar aparmışam*» [Bakıda ümumrespublika müşavirəsində çıxış. 24 avqust 1993]. Moskva Rusiyanın paytaxtıdır, Rusiyanın prezidenti və əsas idarəetmə strukturları bu şəhərdə yerləşir. Qeyd olunan misalda isə Moskva Rusiya rəhbərliyinin ad baxımından əvəz edicisinə çevrilir, yəni Moskva qabardılaraq ön plana çıxır - sememin ifadəsinə çevrilir. Başqa misala müraciət edək: «*Ancaq belə şayələr yaranır ki, guya bir tərəfdən onu Moskva dəstəkləyir, nə bilim, kiminsə, hansısa agentidir, bir tərəfdən də İran dəstəkləyir*» [Müstəqil Azərbaycanın Dövlətçiliyi və ərazi bütövlüyünü qorumaq hər birimizin borcudur. Bakıda ümumrespublika müşavirəsində çıxış. 24 avqust 1993]. Verilmiş misalda Moskva və İran metonimiyadır. İran dövlətin adıdır, müəyyən coğrafi əraziyə malikdir, ancaq «*İran dəstəkləyir*» deyəndə İran dövlətini idarə edən rəhbər orqanlar nəzərdə tutulur. Bu misalda İran tamdır, lakin onu idarə edən strukturlar isə həmin tamın hissələridir. Deməli, izah etdiyimiz misalda tam hissələri əvəz etmişdir, sesem semi əvəz etmişdir.

Metonimiya bir sinfə və ya bir obyektə aid adın onunla əlaqədə olan digər adın üzərinə köçürülməsindən ibarət nitq mexanizmi və ya tropdur. Bu terminin hərfi mənası da «təkrar adlandırma»dan ibarətdir [2]. Metonimiya mexanizmi sözün kontekstual mənası ilə şərtlənən yeni mənanın təzahürüdür və onun əsasını həmcins qeyri-həmcins kateqoriyalar arasındakı münasibətlər müəyyənləşdirir. Predmet və onun hərəkəti arasındakı mütəmadi münasibətlər həmin sözün müvafiq mətndəki əlaqəsini təyin edir. Belə olan hallarda metonimiya ellipsis hesabına törəyir. Məs: «*Buna görə də tamamilə qanunauyğundur ki, İran, xüsusən də onun sərhədanı*

vilayətləri Ermənistan silahlı birləşmələrinin apardıqları fəal hərbi əməliyyatlardan narahət idilər» [Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirən Respublika Ali Sovetinin sədri H.Əliyevin mətbuat konfransında bəyanatı. 10 sentyabr 1993-cü il]. Qeyd olunan mətnə İran həm onun vətəndaşlarını, həm də idarəetmə strukturlarını əvəz edən addır. Burada *«İran vətəndaşları»*, *«İrannın idarəetmə orqanları»* İran adı altında verilmiş bəzi sözlər ixtisar olunmuş – ellipsisə uğramış, nəticədə də nəzərdə tutulan mənə ad köçürülməsi (metonimiya) vasitəsilə ifadə olunmuşdur. Başqa bir misal: *«Ancaq təəssüf doğuran budur ki, bizim hissələr o yerlərdən pərakəndə vəziyyətdə çıxırlar, döyüşümlər. Məsələn, dünən həm Moskva ilə, həm Yerevanla əlaqəyə girmişik, həm də bizim adamlar Xankəndi ilə əlaqəyə giriblər»* [10 sentyabr 1993].

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin 1993-cü ildəki çıxışlarında rast gəlinən xarakterik metonimiyaları üç qismə ayırmaq olar:

I. Yer, məkanın sakinləri əvəz etməsi:

1. *«Bunların hamısı, şübhəsiz, Ermənistanın məhz indi, bu günlərdə çox qəti təcavüzkar mövqedən çıxış etdiyini sübut edir»* (Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin iclasında çıxış. 15 iyun 1993-cü il).

2. *Azərbaycan Respublikası, Azərbaycan xalqı qəsbkarlıq etmir, başqa respublikanın, başqa xalqın, başqa dövlətin torpaqlarına göz dikmir, hücum etmir, yalnız müdafiə olunur* [Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasında ziyalılarla görüşdə çıxış. 21 sentyabr 1993-cü il].

3. *«Erməni birləşmələri tərəfindən işğal olunmuş Ağdamdan erməni qoşunlarının təxirə salınmadan çıxarılması haqqında Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qərar ağıllı qərar idi. Lakin sonradan məlum oldu ki, onlar Ermənistan rəhbərliyinə tabe olurlar. Bunu bizə Yerevandan dedilər»* [«Независимая газета»nin müxbirlərinə müsahibə. Bakı, 24 avqust 1993-cü il].

II. Sosial hadisənin iştirakçıları əvəz etməsi:

1. Biz Daxili İşlər Nazirliyinin rəhbərliyinə, nazir Vaqif Novruzova, onun müavirlərinə, kollegiyaya, tam etimadla yanaşıraq, güvənirik, sizin hamınıza etimad göstəririk, güvənirik və güman edirik ki, hamınız birlikdə bu etimadı doğrultmağa çalışacaqsınız [Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyində keçirilmiş müşavirədə çıxış. 20 sentyabr 1993-cü il].

2. Təəssüf ki, əvvəllər, yəni iyun ayına qədər Azərbaycana rəhbərlik etmiş şəxslər – Azərbaycan Prezidenti Ə.Elçibəy, Respublika Parlamenti, Milli Məclis və onun rəhbərləri, Nazirlər Kabineti Əlikram Hübətovun, onu dəstəkləyən Rəhim Qazıyevin və başqalarının hərəkətlərinə qiymət verməmişlər, bu məsələdə barışdırıcı, yaxud da passiv mövqe tutmuşlar [24 avqust 1993-cü il].

3. Biri Rəhim Qazıyevə qulluq edir, biri, nə bilim, Əlisoy batalyonudur, biri Xalq Cəbhəsinə qulluq edir, biri, nə bilim, həmin o Əlikram Hübətova qulluq edir, biri o birisinə qulluq edir [24 avqust 1993-cü il].

III. Yer, ölkənin idarəetmə strukturlarını əvəz etməsi.

1. İkinci dünya müharibəsində Sovet İttifaqının döyüş qüdrətini təmin etmək üçün neft və neft məhsulları strateji rol oynayır və o vaxt ölkənin bu məhsullara olan ehtiyacının 75%-dən çoxunu Bakı verirdi [Aparıcı Neft Şirkətlərinin və korporasiyalarının nümayəndələri ilə görüşdə çıxış. 17 avqust 1993-cü il].

Müvafiq ədəbiyyatlarda metonimiyaların mənşəyi haqqında yeri gəldikcə, bəhs edilmişdir [6, 46-78]. Bu sahə ilə məşğul olan mütəxəssislərin fikrincə, metonimiya da metafora kimi qədim tarixə malikdir və onun meydana gəlməsini dini etiqadlar və tabularla bağlayırlar. Tabuda müqəddəs predmeti onunla müəyyən qədər bağlı olan digər predmetlərlə bildirmək olar. Metonimiyasını mahiyyətində də adın dəyişilməsi – əvəz olunması dayanır. Motonimiyada müəyyən hadisə ilə səbəb əlaqəsi vardır. Məs: Qədim Yunan və romalıların ideal şairi Homerdir. Ona görə də, şeir yazan adamı bu adla çağırırdılar. Lidiya çarı Krez hədsiz dərəcədə varlı olmuşdur, ona görə də, o vaxtlar romalıları və yunanları varlı adamı «Krez» deyərək çağırırdılar. Azərbaycan ədəbiyyatındakı Hacı Qara obrazı xəsisliyin simvoludur və onun adı xəsisliyin metonimik daşıyıcısıdır.

Metonimiyanın həqiqiliyi onların şüurumuzda möhkəmlənməsi ilə bağlıdır. Məs., Fayans İtaliyanın məşhur şəhəridir. Bu şəhərin yaxınlığından tapılan xüsusi gildən hazırlanan predmet fayans adlanır. Sonralar isə Holland, Rus, Fransız, İngilis fayansları meydana gəldi. Belə tipik xüsusiyyətlərə yemək, içmək adlarında da rast gəlmək olar.

Metonimiyalar üzrə tədqiqat aparanda metonimiyaların təsnifi üçün müxtəlif meyarlar tətbiq edirlər. [5:46-78;]; [4:] Bunlardan biri metonimiyaların bir növü kimi sınıqdoxanın fərqləndirilməsidir. Sinekdoxa hissənin adını bütövün üzərinə köçürülməsi deməkdir. Metonimiyanın bu növündən obyektin müxtəlif funksiyaların və ya tiplərini ayırmaq məqsədi ilə istifadə olunur. Sinekdoxanın əsas funksiyası ondan ibarətdir ki, obyektin onun səciyyəvi detalı ilə eyniləşdirir. Buna görə də eyniləşdirici metonimiyaya təyinedicilər aid olur. Məs., 91-lər. 91-lər deyəndə 1992-ci ildə H.Əliyevi hakimiyyətə çağıran və tarixi sənəd imzalanmış 91 nəfər nəzərdə tutulur; burada səciyyəvi detal 91-dir, o, obyektin, 91 adı əvəz edərək, daha doğrusu, onların üzərinə köçürülərək metonimiyanın bir növü olan sinekdoxa meydana gətirmişdir. Başqa misal:

«Böyük 20-lər»-in sammitindən əksəriyyət razı gedir. «Böyük 20-lər»-in Londonda keçirilən sammitinə ev sahibliyi edən Böyük Britaniyanın baş naziri Qordon Braun sammit haqqında deyib ki, bu toplantıda qlobal böhranla mübarizə aparmaq üçün dünya bir araya gəlmişdir» [3 view.az/articles/2355/1/-129k].

Situativ xarakter daşıyan metonimiyaların predmet aidliyinin dəyişilməsi onun sözlə semantik və qrammatik uzlaşmasına təsir etmir. Təyinedicilər metonimiyaya daxil olmaqla denotatdan – bildirdiyi obyektədən uzaqlaşır.

Predmetin xarakterik detalı ilə adlandırılması təkə situativ kombinasiyanın deyil, həm də ləqəb, təxəllüs, yaşayış məskənlərinin və s. mənbəyidir. Bu tipli metonimiyalar bədii mətnə də tez-tez işlədilir və müəyyən semantik yükə malik olur.

Adətən, situativ metonimiyalar xəbər mövqeyində işlənmir, lakin onlar tamın hissələrini bildirirsə (məs: 91-lər, 20-lər), o, özündə keyfiyyət və qiymətləndirici konnotasiyaya malik olur və predikata xidmət edir. Obyektlər arasında daimi kontaktları əks etdirərək metonimiya çoxmənalı sözün semantik modelini yaradaraq tipikləşir. Sözün metonimik məcazları nəticəsində yeni məna yaranır, onun müxtəlif mənalı ilə eyni semantik struktura daxil olur. Hərəkət adları mütəmadi olaraq hərəkətin yerini, yaxud nəticəsini bildirmək üçün istifadə olunur və predmet mənasını qazanır. Əgər metonimik məna köçürməsi söz yaradıcılığı tipləri hüdudunda həyata keçirilirsə, onun nəticəsində şəkilçi polisemikliyi yaranır.

Obyektlərin qarşılıqlı əlaqə əsasında assosiasiyası, yaxud məntiqi yaxınlığı

onların mənə kateqoriyası ilə bağlılığına çevrilir. Bu tipli metonimiyalar nominativ xarakter daşıyır və dilin leksik vahidlərinin inkişafına şərait yaradır. Ancaq metonimik mənə məhdud olur.

Metonimik mənə sözün mənasının inkişafı ilə bağlıdır. Məs: 91 və ya 20 miqdar sayıdır. Onlar 91-lər, 20-lər şəklində işlənərkən həmin saylar substansivləşərək müəyyən anlayış bildirməyə xidmət edir.

Ümumən, dildə rast gəlinən metonimiyaları belə qruplaşdırırlar:

1. Nominativ metonimiyalar.
2. Sintaktik və semantik bağlılığa əsaslanan metonimiyalar.
3. Situativ şəraitlər şərtlənən metonimiyalar [Metonimiya]

Ancaq U.Eko «Semiotika nəzəriyyəsi» kitabında metafora və metonimiyalardan bəhs edərkən metonimiyaları belə səciyyələndirir: sememin semi və ya semini semimini əvəz etməsi nəticəsində metonimiyalar yaranır [3, 390-395]. Məsələn belə baxış metonimiyaların xırdalığa qədər qruplara ayrılmasının qarşısını alır və ümumən məsələyə baxışı prinsip etibarilə sadələşdirir. Xüsusən, siyasi diskursda bu daha effektiv görünür.

Digər tərəfdən, U.Eko metaforalarla metonimiyaların da fərqi bu aspektdə izah edir. O, müqayisə olunan iki obyektə müvafiq olaraq iki sememin sem strukturunu tədqiq edir və bu qənaətə gəlir ki, metafora və metonimiya təkcə oxşarlıq və qarşılıqlı əlaqələrinə görə deyil, həm də inter və infra – semem əlaqələrinə görə fərqlənirlər; iki oxşar sememlər arasındakı əlaqə əsasında bir semem digərini əvəz etməyə qadirdirsə, onda metaforalar yaranır. Zənnimizcə, U.Ekonun konsepsiyası praktik baxımdan çox faydalıdır.

İstər metaforalar, istərsə də metonimiyalar dildə xüsusi rola malik olduqları üçün nitqdə də fərqli semantik yükə malikdirlər. Fikrimizi izah etmək üçün S.İ.Buxtoyarovun V.Şekspirin «Yuli Sezar» [Метафора и метонимия как еще одно основание для оппозиции «Цезарь – Брут в трагедии В.Шекспира «Юлий Цезарь»] əsərində Sezar-Brut oppozisiyasını nəzərdən keçirək. Müəllif tədqiqatları əsasında bu qənaətə gəlir ki, Sezarın nitqində metaforalar Brut nitqində isə metonimiyalar üstünlük təşkil edir. Sonra o, məsələnin mahiyyətini açmaq üçün R.Yakobsonun konsepsiyasına müraciət edir. R.Yakobson qeyd edir ki, metaforalarla şeirlər arasında, metonimiyalarla proza arasında sıx əlaqə vardır. Oxşarlıq üzrə assosiasiyalar şeirlərində üstünlük təşkil edir, onun təsiri isə ritmik müqayisəyə, tutuşdurma əsaslanır. Ona görə də ritmik paralelizm obrazların yaxınlaşdırılması ilə müşayət olunur, şeirin təsir gücü artır. Nərdə belə ölçülər olmur, bütövün seqmentlərə ayrılması ilə diqqət müəyyən obyektə yönəldilir. Qarşılıqlı əlaqələr üzrə assosiasiyalar hekayə, nəql impulsu yaradır. Nəql predmetdən predmetə qonşuluq; predmetdən predmetə səbəb, məkan üzrə hərəkət edir. Sonra S.İ.Buxtoyarov bu qənaətə gəlir ki, Sezardan fərqli olaraq, Brut prozaik qəhrəmandır. Bu, Brutun Sezarın öldürülməsi zamanı xalq qarşısındakı çıxışında da təsdiqlənir. Sonra müəllif özünə çox maraqlı bir sual verir: bəs, Şekspir bu oppozisiyanı yaratmaqla nə demək istəyir? Şekspir Brutun məntiqi düşüncəsini, mühakiməsində dəqiq olmasını, onun nitqinin rasionallığını ifadə etmək istəmişdir; bu oppozisiyanı yaratmaqla tiranlara qarşı neqativ münasibətini bildirmişdir. Ən nəhayət, Şekspirə görə, Sezar zəif personajdır, Brut isə onun əksinə, daha güclüdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Н.Ə.Əliyev. Icild, Bakı.
2. Горинфельд А. Трок // Энциклопедический словарь Брокгауза и Эффона. СПб. 1890-1907
3. Eko U. Metafora y metonimiya / Tratado de semiotika. General – Editorial Lumen. Barcelona: 1995, p. 390-395
4. Лотман Ю.И. Анализ поэтического текста Л.: Просвещение, 1972.
5. Лотман Ю.И. Внутри мыслящих миров Человек – текст – семиосфера – история. М.: Языки русской культуры. 1990.
6. Турнов Д. Метонимическое мышление // Антропологическая основания теоретического мышления. Мат. науч. конференции (16-17 ноября 2004) Екатеринбург. (hipt // hom perun. ru// dmitri/ archive/ pa 50htm).

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС И МЕТОНИМИИ

Ф.А.ШИРИЕВ

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются различие между обычной и нестандартной речью, политической дискурсии, которые составлены из тропов, в основе которых лежат метонимии, взаимодействие сесемов и семов и т.д.

Автор статьи в приведенных примерах в основном опирается на цитаты из речи общенационального лидера Гейдара Алиева.

POLITICAL DISCOURSE AND METONYMIES

F.A.SHIRIYEV

SUMMARY

The article deals with the difference between standard and non-standard speech in politicaldiscourse consisting of speech figures as well as metaphors, and metonymies alternation of semes and sesames in the language etc.

The author refers to quotes from the nation-wide leader-Heydar Aliyev's speech in the examples.